

KOMPOZITSIYA ASOSLARI

*Sharipov Baxodir Xolboyevich**Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalari universiteti assistenti*

Annotatsiya. Me'moriy asarlardagi hajm va fazoviy muhit. Misollar. Hajmiy fazoviy muhitning turlari. Turlarga bo'linishining shartliligi. Asarni idrok qilishda tomoshabin hoiatining ahamiyati. Frontal kompozitsiya. "Frontal" iborasining ma'nosi. Frontal kompozitsiyadagi hajmlar gabaritining nisbatlari. Frontal kompozitsiyani idrok etish xususiyatlari.

Kalit so'zlar: Kompozitsiya, frontal, namozgohlar, siluet, Rim Panteoni, sobor.

Biror bir shakl fazoda joylashishiga ko'ra uch turga bo'linadi:

1. frontal; 2. hajmiy; 3. hajmiy-fazoviy.

Tomoshabin ham shakllami uch yo'sinda idrok etishi mumkin: 1) tomoshabin bir joyda turib shaklni ko'radi; 2) tomoshabin shaklning atrofida aylanib uning tashini ko'radi; 3) tomoshabin shaklning ichi sari harakat qilib uning ichini ko'radi.

Frontal kompozitsiyani tomoshabin aksari tarz tomonidan tomosha qiladi. Hajmiy kompozitsiyani tomoshabin atrofida aylanib ko'radi. Hajmiy - fazoviy kompozitsiya esa tomoshabin ichkariga kirib ko'rishi uchun mo'ljallanadi. Har bir kompozitsiya turi o'zining tuzilishi, strukturasi bo'yicha tomoshabinga o'zgacha taassurot beradi. Kompozitsiya turlarini o'rganish bo'lg'usi arxitektorlar uchun juda muhim. Hajmiy-fazoviy shaklning yechimini hal qilishda me'moriy kompozitsiyaning ahamiyati katta.

1. Frontal kompozitsiya. Frontal kompozitsiyaning xarakterli belgisi shundan iboratki, undagi unsurlar ikkita: gorizantal hamda vertikal koordinatlari bo'yicha bog'lanadi. Frontal kompozitsiya bir necha xillaiga bo'linadi. Yuzasi bo'rtib chiqqan sathdan tashkil topishi mumkin (Reymsdagi sobor). Sath o'rtasi ichkariga kirgan shaklda ham bo'lishi mumkin (Moskvadagi Markaziy ittifoq binosi, arx. Korbyuzye). Aksari frontal kompozitsiyali binoning tarzi maydonga yoki ko'chaga qaratiladi. Namozgohlar arxitekturasi frontal kompozitsiyaning yorqin namunasi. Masalan, Toshkent namozgohi (Hazrati I mom majmuasi), Buxoro namozgohi. Buxoro namozgohining dastlabki XI asrdagi holati ham, XVI asrdagi holati ham frontal kompozitsiyani beradi. Oddiy frontal kompozitsiyali bino ko'proq to'g'ri to'rtburchaklardan tashkil topadi. Bunga misol qilib Voskresonnada (Fransiyada) arx. Korbyuzye qurgan villa tarzini keltirish mumkin. Frontal kompozitsiyani tuzish qator shartlarga bog'liqlik, ular frontal kompozitsiyaning ta'sirchanligini ta'minlaydi:

- frontallik uchun yuzaning bo'yi eniga nisbatan nuans munosabatda bo'lishi;
- frontal yuzalar kolproq to'g'ri to'rtburchakli siluetga ega boliishi;
- frontal yuzaning qisimlarga bo'linishlari;

- frontal yuza vertikal, gorizantal chiziqlarga ega bo'lishi bilan ajralib turadi.

Egri chiziqli bo'linishlar frontallikni buzadi. Frontal kompozitsiyada uning elementlari bir yuzada joylashishi yoki ko'zga uncha tashlanmaydigan relyef hosil qilishi mumkin. Agar elementlar ichkariga ko'proq kirib ketsa, frontallik buziladi. Frontallikni saqlash shartlaridan biri elementlar yuzasidagi rang, faktura, yorug'-soya, relyef kabi sifatlarning muvozanatda bo'lishidir. Biror sifatning keskin qo'llanilishi ham frontallikni buzadi.

2. Hajmiy kompozitsiya. Hajmiy kompozitsiyada qismlar uch koordinata bo'yicha taqsimlanadi. Hajmiy kompozitsiya bir butun, yopiq yuzali hajmdan iborat bo'lib, u tomoshabinning o'z atrofida, har tomondan aylanishiga imkon beradi. Ba'zi hollarda hajmni atrof-muhitga bog'lash maqsadida uni 2 yoki 3 tarafdin ko'rishga mo'ljallash ham mumkin. Rim Panteonida kompozitsiya yaqqol markaziy xarakterga ega. Asosiy kirish qismi maydonga qaratilgan, uning asosiy silindr qismi gumbaz bilan yopilgan. Natijada ta'sirchan hajm vujudga kelgan. Hajmiylik sharti. Hajmiylikni idrok etishda bir qator shartlar kompozitsiyaning ta'sirchanligini oshiradi. Hajmiylik uchun uch koordinata bo'ylab olingan o'lchamlarning tengligi yoki tenglikka yaqinligi xarakterlidir; kub, balandligi diametriga yaqin bo'lgan silindr kabi shakllar hajmiy kompozitsiyani tashkil qiladi; balandligi qolgan ikki o'lchamiga nisbatan ajralib turgan shaklda ham hajmiylik ta'minlanadi; bu alohida turuvchi ustun, minorasimon inshootlardir. Hajmiy shakl hajm sifatida idrok etilsagina hajmiy kompozitsiya vujudga keladi; bir tomondan idrok etilgan kub frontal shaklday tugallanadi; ko'p qirrali prizmani tomoshabin bir nuqtadan idrok etsa ham hajmiylik namoyon bo'ladi. Hajmiy kompozitsiyada shaklning tomoshabinga nisbatan joylashishi nihoyatda muhimdir. Agar shakl perpendikular tekislilar bilan chegaralangan bo'lsa, tomoshabin uning faqat bir tomonini ko'rsa, tomoshabin uni hajmiy shakl deb qabul qilmaydi. Shaklni aylantirish jarayonida kokruvchi birvaqtning o'zida uning 2 tomonini va u hosil qilgan burchakni ko'rsa, shakl hajmi to'laroq namoyon bo'ladi. Gorizont balandligi shaklning idrok etilishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ko'ruvchi bilan shakl orasidagi masofa kattalashsa, shakl chegaralari (silueti) juda kam o'zgaradi, hajm kuchsizroq ifodalanadi. Ko'ruvchi bilan shakl orasidagi masofa yaqinlashtirilsa, shakl chegaralari keskinroq farqlanadi; shakl yaqqolroq ifodalanadi. Shakl ko'ruvchiga nisbatan normal ko'rinishda (30° da) bo'lsa, shakl to'liq ko'rinadi; shakl ko'ruvchiga juda yaqin bo'lsa, ko'rinish deformatsiyalanadi, to'g'ri burchakli hajm parallelepiped sifatida qabul qilinmaydi. Hajmning ifodasi uning yoritilishiga ham bog'liq. Agar kubning ikki ko'ringan tomoni bir xil yoritilgan bo'lsa, kub qirrasini aniq ko'rinmaydi va shakl tekislik xarakteriga ega bo'lib qoladi. Agar kubning ikki tomoni ikki xil yoritilsa, yorug' va soya chegarasida hosil bo'lgan qirra shaklga aniqlik beradi, bunday holatda soya va yorug'likning solishtirma darajasi o'z me'yoriy chegarasiga ega bo'ladi. Soya va yorug'lik orasidagi farq juda kuchli bo'lsa, tomonlar orasidagi bog'liqlik yo'qoladi; bu

o'z navbatida hajm shaklini o'zgartirib ko'rsatadi. Shakllarning (oddiylarining ham, murakkablarining ham) yuqoridagi hamma shartlarni hisobga olish me'morga hajmiy kompozitsiyalarni tuzishda, hajm bo'laklarini o'zaro bog'lashda, ularni idrok etishda, qulay joylashtirishda yordam beradi. Zikr etib o'tilgan shartlardan tashqari shaklning hajmiy aniqligi uning yuzasi va massasining qismlarga ajratilishi xarakteriga ham bog'liq. Piramida shaklidagi hajmlarning zinapoya usulida qismlanishi uning massasini bildiradi. Ko'ruvchi bir vaqtning o'zida bir-biriga nisbatan perpendikular joylashgan 2 yoki 3 ta portalni ko'radi. Hajmni yakunlovchi egri chiziqli shakl binoning umumiy hajmiy ko'rinishini kuchaytiradi. Yuqorida ko'rsatilgan misollarda asosiy diqqat hajmni aniqlovchi sifatlarga qaratilgan. Arxitektura qurilmalarida asosiy belgilardan tashqari qurilmaning hajmiy shaklini ko'rsatuvchi yana bir qator belgilar bor: rang, faktura va boshqalar. Hajmiy kompozitsiyada elementlarning o'zaro bog'lanishlari frontal kompozitsiyadagi tutashtirish usullariga o'xshashdir. Tutashtirish usullari hajmiylik shartlariga bo'ysunishi kerak. Aksari hajmiy kompozitsiyada asosiy - negiz hajmga boshqa, maydaroq hajmlar biriktiriladi. Vichensdagi Rotonda villasida (arx. Palladio) negiz hajmga (markaziy zalga) to'rt tomondan yondoshgan portallar (peshtoqlar) asosiy shakl ahamiyatining kattaligini yaqqol ko'rsatib turadi.

3. Hajmiy-fazoviy kompozitsiya. Hajmiy-fazoviy kompozitsiyada yuzalar, hajmlar hamda ularning birikmalari o'rtasidagi fazoviy muhitni tashkil etadi. Kompozitsiyaning bu turi tomoshabin ichkariga kirib fazoviy muhitni ko'rishiga mo'ljallanadi. Bunga misol qilib Rimdagi Petrosoborini keltirishimiz mumkin. Ikki tomondagi ustunlar qatori oralig'ida soborning asosiy hajmi joylashgan. Shunday qilib soboiga olib boruvchi fazoviy muhit ustunlar qatori qurshovi orqali hal qilingan. Sobor oldidagi fazoviy muhit ichki fazoviy muhitni (sobor ichkarisini) tomoshabin tomonidan idrok etilishiga tayyorlaydi. Hajmiy-fazoviy kompozitsiya turlari bo'yicha klauzura va vazifalar Klauzura va vazifalar talabaning fazoviy tasavvurini rivojlantirishga, inshoot, majmualarning hajmiy-fazoviy kompozitsiyalarini biror turga ajratish nisbiy ekanligini tushuntirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Uralov A.S, Adilova L.A. "Landshaft arxitekturasi", 295-bet. 2014.
2. Isamuhammedova D.U, Axmedov M.K, Talipov M.A. "Shaxarsozlik", 2019.
3. ЭБ Эшкuvatov, БХ Шарипов "[Аэродромларни лойихалаш, куриш ва эксплуатация қилиш](#)" "Innovatsiya-Ziyo" 1, 432 бет. 2023.
4. Шарипов Б.Х. (2020). Из истории древнего градостроительства и архитектуры средней Азии. Экономика и социум, (10 (77)), 915-919.
5. Tulkinovich, A. E., & Kholboevich, S. B. (2021). In the network of roads application of the intelligent transport system. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 415-418. [Publisher Site](#) | [Google](#)

Scholar

6. Жураев, С., & Беккамов, М. (2022). КЛАССИФИКАЦИЯ ВИСЯЧИХ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ (ТРОСОВЫХ И МЕМБРАННЫХ) ПОКРЫТИЙ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 997-1002.
7. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). Расчет Тросовых Висячих Покровов В Пк Лира. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 16, 119-123.
8. Жўраев, С. (2023). АЛИШЕР НАВОЙЎ ДАВРИ ИМОРАТЛАРИНИНГ АРХИТЕКТУРАСИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(16), 142-146.
9. Turayev, S., & Sanjar, J. (2023). ZILZILA VAQTIDA BINO VA ZAMIN GRUNTLARINING O'ZARO TA'SIRI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(2), 410-414.
10. Sanjar, J. (2023). DEVELOPMENT OF CULTURE AND ENTERTAINMENT PARKS. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 9, 49-52.
11. Жураев, С., & Тураев, Ш. (2023). ДВУХПОЯСНЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНО НАПРЯЖЕННЫЕ СИСТЕМЫ. ИЮДКОР О'QITUVCHI, 3(29), 77-81.
12. Жураев, С., & Сатторов, К. (2023). ТЕРМИНОЛОГИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ВИСЯЧИХ И ВАНТОВЫХ МОСТОВ. Innovations in Technology and Science Education, 2(9), 197-206.
13. Хурсандов, Э. Ў. (2024). ЭГИЛУВЧИ ЭЛЕМЕНТЛАРНИ ҲИСОБЛАШ ВА УЛАРНИНГ АФЗАЛЛИКАРИ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 47(5), 73-76.
14. Mamatmurod ogli J. S. et al. QURILISH BOSH PLANI, MATERIAL VA KONSTRUKSIYALARNI OMBORLARGA JOYLASHTIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 66-72.
15. Mamatmurod ogli J. S. et al. ASOS, PODEVORLAR VA ORAYORMALARNI KUCHAYTIRISH VA ULARNING MONTAJ SAMARADORLIGINI OSHIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 54-59.